

1- Ey daire-i esbab dan zuhur eden işleri, hâdiseleri esbaba isnad eden gafil, cahil!

Ey daire-i esbabdan zuhur eden işleri, hâdiseleri esbaba isnad eden gafil, cahil! Mal sahibi zannettiğin esbab, mal sahibi değildir. Asıl mal sahibi, onların arkasında iş gören kudret-i ezeliyedir. Onlar ancak o kudretten gelen hakiki tesirleri ilan ve neşretmekle muvazzaftırlar. Demek daire-i esbab, hükûmetin kalem dairesi hükmündedir ki yukarıdan gelen emirlerin tebligatı o daireden yapılıyor. Çünkü izzet ve azamet perdeyi iktiza eder; tevhid ve celal dahi şirketi reddeder, tesiri esbaba vermiyor.

Ey daire-i esbabdan zuhur eden işleri, hâdiseleri esbaba isnad eden gafil, cahil!

Daire-i Esbab Nedir?

Daire-i esbab, Allah'ın kâinatta yarattığı sebepler perdesidir. Yani yağmurun buluttan gelmesi, meyvenin ağaçtan çıkması, çocuğun anne-babadan dünyaya gelmesi, şifanın ilaç ve doktor eliyle görünmesi, rızkın iş ve ticaret vasıtasıyla ulaşması gibi hadiselerin zahirde bağlandığı sebepler âlemidir. Fakat bu sebepler hakiki fail değildir; sadece Allah'ın kudretine perde olan vazifeli memurlar gibidir.

Üstadımız “Ey daire-i esbabdan zuhur eden işleri ve hâdiseleri esbaba isnad eden gafil, cahil!” derken daha açık bir ifadeyle şunu ifade ediyor.

Ey yağmuru buluttan, meyveyi ağaçtan, sütü inekten, balı arıdan, yumurtayı tavuktan, çocuğu anne-babadan, rızkı patrondan, maaşı şirketten, şifayı doktordan, hidayeti hocadan, başarıyı zekândan, mahsulü tarladan, ekmeği fırından, bereketi piyasadan, zaferi ordudan, kuvveti pazudan, izzeti makamdan, hayatı sebeplerden bilen gafil insan!

Mal sahibi zannettiğin esbab, mal sahibi değildir. Asıl mal sahibi, onların arkasında iş gören kudret-i ezeliyedir.

Mal Sahibi Ne Demektir?

Buradaki “mal sahibi”, bir şeyin hakiki sahibi, yaratıcısı, mâliki ve tasarruf edeni demektir. Yani bir neticeyi meydana getiren, ona şekil veren, ölçüsünü koyan, faydasını yerleştiren ve onu varlık sahasına çıkaran gerçek fail kim ise, mal sahibi odur. Bu manada sebepler mal sahibi değildir; çünkü onların elinde ne ilim var, ne irade var, ne kudret var, ne de neticeyi kuşatacak hikmet var.

“Mal sahibi zannettiğin esbab, mal sahibi değildir.”

Ey insan! Sen bulutu yağmurun sahibi zannediyorsun. Hâlbuki bulut, suyu nereden getireceğini, hangi tarlaya ne kadar indireceğini, hangi damlayı hangi köke ulaştıracağını bilmez. Sen ağacı meyvenin sahibi zannediyorsun. Hâlbuki ağaç, elmanın rengini, kokusunu, tadını, vitaminini, çekirdeğini ve insan bedenine uygunluğunu bilemez. Sen ineği sütün sahibi zannediyorsun. Hâlbuki inek yediği kuru ottan, bembeyaz, tatlı, besleyici, kan ve dışkı arasından tertemiz çıkan sütü kendi ilmiyle yapamaz.

Sebeplerin Fakirliği

Sebeplerin âdi, cansız, şuursuz, fakir ve aciz olması; neticelerin ise sanatlı, hikmetli, faydalı, ölçülü ve yüksek kıymette bulunması açıkça gösterir ki sebepler hakiki fail değildir. Çünkü bu kadar aşağı ve basit vasıtaların, bu kadar yüksek ve harika neticeleri kendi başına icat etmesi mümkün değildir. Bu yüzden neticelerin âli oluşu, sebepleri failiyet makamından kovar; onları yalnızca kudret-i ezeliyenin önünde birer perde, birer memur ve birer ilan edici hâline getirir.

Ey nefsim! Sen ağacı meyvenin sahibi, ineği sütün ustası, arıyı balın mucidi, toprağı çiçeğin sanatkârı zannediyorsun. Bir bak bakalım: Sebep ne kadar basit, netice ne kadar muhteşem! Sebep ne kadar fakir, netice ne kadar zengin! Sebep ne kadar şuursuz, netice ne kadar hikmetli! Bu hâl sana bağırarak söylüyor: “Perdeyi sanatkâr sanma; sanatın arkasındaki Sâni-i Hakîm’i gör.”

“Asıl mal sahibi, onların arkasında iş gören kudret-i ezeliyedir.”

Asıl malik, sebeplerin arkasında iş gören Allah’ın ezeli kudretidir. Bulutu sevk eden O’dur. Ağacı meyveye hizmetkâr eden O’dur. Arıya bal yaptıran O’dur. İneği süt fabrikası gibi çalıştıran O’dur. Toprağı rahmet kazanı yapan O’dur. Doktorun aklına teşhisi koyduran, ilaca şifa vazifesi takan, bedendeki hücreleri yeniden tamir ettiren O’dur. Ortada görünenler ancak sebep olabilir; fakat yaratan, yapan, veren ve neticeyi var eden Allah’tır.

Onlar ancak o kudretten gelen hakiki tesirleri ilan ve neşretmekle muvazzaftırlar.

“Onlar” yani sebepler; bulut, ağaç, toprak, inek, arı, doktor, ilaç, patron, anne-baba gibi zahirde görünen vasıtalar. Bu cümle diyor ki: Bu sebepler hakiki tesir sahibi değildir. Onların vazifesi yaratmak, yapmak, icat etmek değil; Allah’ın kudretinden gelen tesiri göstermek, duyurmak, sergilemek ve bize ulaştırmaktır.

Hakiki Tesir Nedir?

Hakiki tesir, bir şeyi yoktan var etmek, ona şekil vermek, ölçü koymak, fayda yerleştirmek, hikmetle tanzim etmek ve neticeyi meydana getirmektir. Mesela bir elmanın rengini, kokusunu, tadını, vitaminini, çekirdeğini, kabuğunu ve insan bedenine uygunluğunu meydana getirmek hakiki tesirdir. Bu tesir ağacın işi olamaz; çünkü ağaç şuursuzdur, ilimsizdir, iradesizdir. O hâlde hakiki tesir Allah’ın kudretindendir.

İlan ve Neşretmek Ne Demektir?

İlan etmek, göstermek ve duyurmak demektir. Neşretmek ise yaymak, dağıtmak ve ulaştırmak demektir. Sebepler de Allah’ın kudretinden gelen nimetleri ve tesirleri ilan ederler.

Sebepler Nasıl İlan Eder?

Çekirdek, ağacıyla ilan eder:

“Ben küçücük, kuru, şuursuz bir taneyim; benden çıkan bu koca ağaç benim sanatım olamaz” der.

Ağaç, meyvesiyle ilan eder:

“Ben odunum, toprağa bağlı bir gövdeyim; dallarımda görünen bu güzel meyveler benim malım değildir” der.

Meyve, tadıyla ilan eder:

“Bu lezzet, bu tatlılık, bu ağızlara uygunluk benim kendimden değildir; beni böyle rahmetli yaratan Allah’tır” der.

Meyve, kokusuyla ilan eder:

“Bu latif koku, şuursuz maddelerin işi olamaz; bende Allah’ın lütfu ve sanatı okunur” der.

Meyve, görünümüyle ilan eder:

“Bu renk, bu şekil, bu ölçü, bu güzellik tesadüfün değil; Hakîm ve Cemîl olan Allah’ın eseridir” der.

Meyve, faydasıyla ilan eder:

“Ben yalnız göze güzel görünmek için değil, bedene gıda, hücrelere kuvvet, insana nimet olmak için yaratıldım” der.

Bulut, yağmurla ilan eder:

“Ben sadece perdeyim; rahmet hazinesinden gelen suyu yeryüzüne taşıyorum” der.

Toprak, çiçekle ilan eder:

“Ben karanlık ve şüursuzum; benden çıkan bu renkli sanat benim olamaz” der.

İnek, sütle ilan eder:

“Ben yediğim ottan böyle temiz ve besleyici sütü kendi ilmimle yapamam” der.

Arı, balla ilan eder:

“Bu şifalı bal, küçücük bedenimin değil, Allah’ın hikmetinin eseridir” der.

Doktor, şifayla ilan eder:

“Ben tedavi ederim; fakat bedene şifayı yerleştiren Şâfi olan Allah’tır” der.

İlaç, tesiriyle ilan eder:

“Ben maddeyim; bende şifa tesirini yaratan Allah’tır” der.

Patron, maaşla ilan eder:

“Ben rızkın sahibi değilim; Rezzâk olan Allah’ın gönderdiği rızka vesileyim” der.

Anne-baba, çocukla ilan eder:

“Biz sebebiz; ruhu veren, hayatı yaratan, sûreti takdir eden Allah’tır” der.

Güneş, ışıkla ilan eder:

“Ben ışıqla hizmet ederim; fakat hayatı, rengi ve büyümeyi yaratan ben değilim” der.

Netice: Yani her sebep, kendinden çıkan neticenin güzelliğiyle hâl diliyle der ki: **“Bu iş benim işim değil; bende görünen sanat, rahmet ve hikmet Allah’ın kudretindendir.”**

Demek daire-i esbab, hükûmetin kalem dairesi hükmündedir ki yukarıdan gelen emirlerin tebligatı o daireden yapılıyor.

Kalem Dairesi Ne Demektir?

Burada daire-i esbab, yani sebepler âlemi, bir devletin kalem dairesine / yazı işleri dairesine benzetiliyor. Nasıl ki padişah’tan, sultandan veya devlet merkezinden çıkan emirler doğrudan herkesin kulağına fısıldanmaz; yazılır, mühürlenir, memurlar vasıtasıyla halka tebliğ edilir. İşte kâinata da Allah’ın kudretinden çıkan işler, çoğu zaman sebepler dairesinden görünür.

“Yukarıdan Gelen Emirlerin Tebligatı O Daireden Yapılıyor”

- Mesela rızık emri gelir; patron, ticaret, müşteri, maaş gibi sebepler dairesinden sana

ulaşır.

- Şifa emri gelir; doktor, ilaç, ameliyat, tedavi gibi sebeplerle görünür.
- Rahmet emri gelir; bulut, yağmur, toprak ve bahar eliyle tebliğ edilir.
- Meyve emri gelir; çekirdek, kök, gövde, dal ve ağaç üzerinden ilan edilir.
- Fakat emir yukarıdandır; kalem dairesi sadece tebliğ yeridir.

Bir mahkeme kararını düşünelim. Karar sana bir kâğıtla bir katip tarafından gelir. Kâğıtta yazı vardır, mühür vardır, imza vardır. Fakat akıllı adam hükmü kâğıttan ve katipten bilmez. “Bu katip veya bu kâğıt beni mahkûm etti” demez. Bilir ki katip de kâğıt da sadece hükmü bildiren bir vasıtaadır. Aynen öyle de hastalık, ölüm, şifa, rızık, nimet, musibet, yağmur, meyve hep sebepler kâğıdıyla gelir; fakat hüküm Allah’ındır.

Çünkü izzet ve azamet perdeyi iktiza eder; tevhid ve celal dahi şirketi reddeder, tesiri esbaba vermiyor.

“Çünkü İzzet ve Azamet Perdeyi İktiza Eder”

Allah’ın **izzet ve azameti**, sebeplerin perde olmasını gerektirir. Çünkü bazı işler zahirde ağır, acı, çirkin veya hikmeti hemen anlaşılmaz görünür. Ölüm, hastalık, musibet, zelzele, ayrılık gibi hadiselerde insanın dar aklı ilk anda hikmeti göremez. İşte sebepler burada perde olur. İnsan hastalığı mikroptan, ölümü sebepten, musibeti zahirî hadiseden bilir; böylece itirazın kaba yüzü sebeplere gider. Allah’ın izzet ve azameti, hikmetsiz zannedilen itirazlardan münezzeh kalır.

İzzet ve azamet perdeyi iktiza eder demek şudur: Büyük makamlar, küçük ve basit işlerde doğrudan görünmez; araya memurlar, daireler, vasıtalar ve perdeler girer. Bu, o makamın aczinden değil, izzetinden ve büyüklüğündendir. Aynen bunun gibi Cenab-ı Hak da kâinattaki bazı işleri doğrudan çıplak şekilde değil, sebepler perdesi arkasından gösterir.

General Misali

Bir general, ordunun en yüksek makamlarından birindedir. Her askerin botunu bizzat kontrol etmez, her koğuşun yatağını tek tek düzeltmez, nöbet çizelgesini kendi eliyle yazmaz. Bunlar için yüzbaşılar, teğmenler, astsubaylar ve çavuşlar vardır. Emir generalden gelir; fakat icra alt kademelerden görünür. Bu, generalin o işleri yapamayacağından değil, makamının izzet ve azametindendir.

Belediye Başkanı Misali

Bir belediye başkanı da sokakta tek tek ceza yazmaz, çöp konteynerini bizzat kaldırmaz, kaldırım taşını kendi eliyle döşemez. Bunlar için zabıta, temizlik görevlisi, fen işleri, şantiye

ekipleri vardır. Fakat bütün bu işler belediye idaresinin emriyle yürür. Halk zahirde zabıtaı, temizlik görevlisini, iş makinesini görür; ama sistemin arkasında belediye başkanlığı makamı vardır.

Padişah Misali

Bir padişah düşünelim. Ülkenin vergisini bizzat kapı kapı dolaşıp toplamaz, mahkeme kararını bizzat gidip halka tebliğ etmez, askerin iâşesini kendi eliyle dağıtmaz. Maliye memurları, kadılar, vezirler, kumandanlar, kâtipler vardır. Emir saraydan çıkar; fakat halka kalem dairesiyle, mühürle, memurla ulaşır. İşte sebepler de böyle birer tebliğ memuru gibidir.

Devlet Başkanı Misali

Bir devlet başkanı, pasaportu kendi eliyle basmaz, kimlik kartını kendisi teslim etmez, trafik cezasını kendisi yazmaz, mahkeme tebligatını kendisi götürmez. Bunlar için nüfus müdürlüğü, emniyet, mahkeme kalem ve posta teşkilatı vardır. Fakat bütün bu işlemler devlet namına yapılır. Memur görünür; devletin hükmü işler.

Perde Olmak Ortak Olmak Değildir

Fakat burada çok ince bir nokta var: Sebepler perde olabilir; ama ortak olamaz. Yani ağaç meyveye perde olur, fakat meyvenin yaratıcısı değildir. Doktor şifaya perde olur, fakat şifayı yaratan değildir. Bulut yağmura perde olur, fakat rahmetin sahibi değildir. Patron rızka perde olur, fakat Rezzâk değildir. Sebep görünür; ama tesir Allah'tandır.

“Tevhid ve Celal Dahi Şirketi Reddeder”

Allah'ın **tevhidi ve celali** ise ortaklığı reddeder. Yani Allah, sebepleri perde yapar; fakat onlara hakiki tesir vermez. Çünkü hakiki tesir verilse, o zaman sebepler Allah'ın mülkünde ortak gibi düşünülür. Hâlbuki tevhid der ki: “Mülk O'nundur, emir O'nundur, yaratmak O'na mahsustur.” Celal de der ki: “Allah'ın kudretinin yanında hiçbir sebep müstakil bir fail olamaz.”

Misal: Bir padişah düşünelim. Emirlerini vezirleri ve memurlarıyla duyurur. Bu, padişahın aczinden değil, saltanatının izzetindendir. Fakat hiçbir memur, “Bu hüküm benimdir” diyemez. Çünkü emir padişahıdır. Aynen öyle de Allah sebepleri vazifeli memurlar gibi kullanır; fakat yaratma, icat, tesir ve hüküm yalnız Allah'a aittir.

Netice: Demek daire-i esbab, Allah'ın emirlerinin görüldüğü bir kalem dairesidir. Rızık oradan yazılır gibi görünür, şifa oradan gelir gibi görünür, yağmur oradan iner gibi görünür, meyve oradan çıkar gibi görünür. Fakat emir yukarıdandır; kudret Allah'ındır. **İzzet ve azamet perdeyi ister; tevhid ve celal ise ortaklığı reddeder.** Bu yüzden sebep vardır, ama tesir sahibi değildir; perde vardır, ama fail değildir.